

НАВЧАЛЬНО-ТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ СТАРШОКЛАСНИКІВ ЯК УМОВА ФОРМУВАННЯ ЇХНЬОЇ РОЗУМОВОЇ КУЛЬТУРИ

Пильнік Р. О.,

Криворізький державний педагогічний університет

Анотація. Стаття присвячена проблемі формування розумової культури учнів старших класів. Автор доводить ефективність використання творчих завдань для організації навчально-творчої діяльності, що сприяє підвищенню мотивації навчання і розвитку рефлексивної позиції.

Ключові слова: розумова культура, творче завдання, утруднення, рефлексія, оцінка.

Аннотация. Статья посвящена проблеме формирования умственной культуры учащихся старших классов. Автор доказывает эффективность использования творческих задач для организации учебно-творческой деятельности, что способствует повышению мотивации обучения и развитию рефлексивной позиции.

Ключевые слова: умственная культура, творческое задание, затруднение, рефлексия, оценка.

Annotation. The article is devoted to the problem of forming of mental culture of senior pupils. The author proves to efficiency of the use of creative tasks for organization educational & creative activity, that is assists in the rise of motivation of studies and development of reflection position.

Keywords: mental culture, creative task, difficulty, reflection, estimation.

Постановка проблеми. Економічна розбудова України, гуманізація та демократизація суспільного життя вимагає формування активного творчого громадянина, що спроможний буде вирішувати на високому науковому рівні сучасні завдання розвитку держави. Особливого значення в цьому процесі набуває розумова культура, як соціально обумовлений, ціннісно орієнтований спосіб організації розумової діяльності учнів, формування якої потребує розробки відповідних дидактичних технологій, пошуку адекватного змістового наповнення навчального процесу. Дослідження компонентів навчального процесу, що містять достатній потенціал для формування розумової культури, приводять нас до навчально-творчої діяльності, у процесі якої відбувається розвиток її суб'єкта.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню проблем, що стосуються розумового розвитку і творчої діяльності старшокласника, присвячено праці В. І. Андрєєва, В. В. Давидова,

І. Я. Лернера, О. М. Матюшкіна, М. І. Махмутова, Я. О. Пономарьова, М. Н. Скаткіна, В. О. Сухомлинського, Г. І. Щукіной і ін.

Визнання важливості й ефективності особистісного та розумового розвитку у творчій діяльності розкриває нові перспективи для досліджень. У психолого-педагогічних працях останніх десятиліть спостерігається тенденція відходу від протиставлення логічного і творчого мислення, від розуміння механізмів мислення, розумової культури взагалі, як уже сформованого, сталого вихідного пункту для розвитку інтелектуальної творчості. Очевидно, що при цьому недооцінювався їх діалектичний взаємозв'язок і значення самої творчої діяльності для формування розумової культури учнів. Навчально-творча діяльність є особливим видом організації навчальної діяльності, що має свою структуру, наукові основи конструювання якої ще недостатньо розроблені.

Формулювання цілей статті. Актуальність досліджуваної проблеми обумовила мету даної статті – дослідити дидактичні технології та умови формування розумової культури старшокласників у процесі їх навчально-творчої діяльності.

Результати дослідження. Проведене нами дослідження показало, що базовим компонентом розвитку розумової культури особистості є її включеність у творчу діяльність. Саме вона дозволяє конструювати ідеальні образи, прогнозувати майбутнє, реалізовувати продуктивні форми фантазії на практиці, водночас являючись стимулом до самодетермінації, до гармонізації розвитку особистості. Формувальний експеримент через створення спеціальних умов дозволив розкрити динаміку інтелектуально-творчого розвитку старшокласника, віднайти оптимальні педагогічні умови, технології формування розумової культури особистості.

Ми організовували навчально-творчу і самостійну роботу учнів через упровадження систем творчих завдань і евристик. Учням експериментальних груп пропонувалися завдання, що вимагають від них здійснення розумових дій аналізу, порівняння, узагальнення, цілепокладання, контролю, оцінки і інших в процесі роботи з навчальним матеріалом і в організації учителями самостійної роботи.

При розробці і використанні творчих завдань нами були широко використані ускладнюючі умови, запропоновані А. Б. Коваленко [4]. Використання штучних труднощів разом зі спрямовуючими питаннями у вигляді евристик сприяло розгортанню процесу розуміння, активізувало розумову діяльність. Прикладами таких утруднень є наступні:

- інформаційна недостатність (Полягає у ненаданні певних висхідних даних в умові);
- інформаційна перенасиченість (Грунтується на включенні до умови зайвих даних);
- раптові заборони (Становлять накладення заборони на використання певних шляхів і засобів розв'язання завдання);
- часові обмеження (Передбачають знаходження найпростішого способу розв'язання в обмежений проміжок часу);
- нові варіанти (Полягають у необхідності винаходження іншого варіанту розв'язання щойно вирішеної задачі).

Активізація розумової діяльності залежить від ступеня розвиненості пізнавальних інтересів і потреб. Навчальна діяльність є ефективною за умови зацікавленості учня у навчанні, у спостереженнях, виробленні висновків, розв'язуванні завдань, опануванні способів розв'язання, винаходженні нових.

При використуванні творчих завдань ми дістали можливість диференціювати процес засвоєння нових знань якщо діти працювали з індивідуальними завданнями, при цьому кожне завдання несло в собі суб'єктивну новизну, але визначеність змісту мінялася залежно від індивідуальних можливостей учнів. В результаті ми спостерігали у юнаків розширення усвідомлених міжпредметних зв'язків, збагачення сфери їх інтересів. При цьому в старшокласників розвиваються і необхідні при розв'язанні завдань уміння предметного характеру. Пізнавальна активність, що виникає при розв'язанні завдань з цікавим для школярів змістом, знижує фізичне і розумове навантаження учня, роблячи виконання даного виду роботи емоційно приємним, тому що зміст завдань щоразу новий і незвичайний.

Проведений нами експеримент показав, що ефективною формою організації розв'язання таких творчих завдань є усна робота

Відсутність одноманітності і монотонності перетворює урок на “живий” і цікавий для старшокласників, формується стійкий інтерес, що виражається у явному бажанні включитися у діяльність на початку кожного уроку.

У нашій роботі особливе значення приділялося саморуху учня. С. Л. Рубінштейн [5] закликав виявляти і створювати внутрішні умови для зміни учня, вважаючи навчання керівництвом його самостійною розумовою роботою. Стосовно до необхідності формування теоретичного відношення до реальності В. В. Давидов [1] припускав участь школяра у розкритті умов походження знань, особливо виділяючи творчо-критичну роль рефлексії і пошуку основ. Самостійний вихід учня з проблемної ситуації при розв’язанні творчого завдання можливий лише в результаті винаходження суб’єктивно нового способу діяльності. Реалізація даного способу призводить до конкретно-практичного результату, що завершує цикл мислення. Через не такий результат часто розглядається як мета творчої діяльності. Ми намагаємося подолати зазначену однобічність максимальним акцентуванням саме способу діяльності з отримання конкретно-практичного результату.

Формування рефлексивних процесів учнів експериментальних класів здійснювалось у навчальних ситуаціях, що вимагали оцінки, висловлення, обґрунтування й обстоювання особистої думки, рецензування, ведення дискусії і, нарешті, самооцінки. У ході діалогу “учень – учень” кожен старшокласник може апробувати власний шлях розв’язання завдання з ризиком невдачі або негативної оцінки результату. Тут формуються уміння відстоювати власну думку і готовність відмовлятися від невірної шляхи у випадку виявлення помилки, а також толерантне ставлення до думки товариша.

Ступінь сформованості розумової культури визначає міру інтелектуальних можливостей особистості, низький рівень розумової культури гальмує розвиток особистості, що не в змозі засвоїти значну частину інформації. Засвоєння ж знань з опорою на інтелектуальні і практичні уміння роблять їх глибшими, такими, що легше і надовго запам’ятовуються. Основна робота вчителя при цьому полягає у наступному:

- відбір матеріалу до уроків і його структуризація;
- організація колективної, групової, індивідуальної діяльності на уроці і підготовку до неї;
- відбір вправ з розвитку інтелектуальних і практичних умінь, на їх основі розвиток дослідницьких умінь старшокласників;
- розвиток творчого потенціалу в учнів, пов'язаного з розробкою уможливної моделі рішення творчих завдань з різним підходом до їх рішення;
- розробка вчителем творчих завдань з контролю за розумінням матеріалу.

Важливим аспектом формування розумової культури є розвиток рефлексії власної розумової діяльності. Виходячи з положень діяльнісного підходу, можна стверджувати, що оцінні уміння формуються шляхом включення учнів у різні види оцінної діяльності. У своїй основі оцінні уміння є творчими діями і включають до себе: знання основ дії, способів виконання дій, їх складу і послідовності, практичний досвід виконання аналогічних дій; елементи творчого підходу [2, с. 69].

Як показав експеримент, основним серед названих вище способів стимулювання рефлексивних процесів є запропонування школярам завдань оцінно-корекційного характеру. Сучасні дослідження доводять, що ефективність навчального процесу досягається певною організацією системи завдань, за якої результат попередньої дії стає підґрунтям для реалізації наступної дії. Наші спостереження свідчать про зростання рівня самостійності дітей у розв'язанні творчих завдань прямо пропорційно до підвищення їхньої складності. Таким чином, ми можемо розглядати систему завдань оцінно-корекційного типу як засіб формування рефлексивного компонента розумової культури старшокласників.

Учням було запропоновано сукупність завдань зі стимулювання рефлексивних процесів. Ми визначили також відповідність між наявним рівнем сформованості розумової культури і доступністю й якістю розв'язання даних завдань (табл. 1). Така відповідність дає вчителю можливість визначення рівня розвитку рефлексивних процесів учнів.

Оцінно-корекційні завдання

№	Завдання	Рівень розумової культури
1	Визначте найактуальніші для вас проблеми, що пов'язані з розвитком мислення	репродуктивний
2	Дайте відповідь чому саме ці питання є для вас хвилюючими	репродуктивний
3	Оберіть із запропонованого списку аспектів розумової діяльності найбільш цікаві проблеми	репродуктивний
4	Ознайомтеся з характером навчальної діяльності однокласників, що мають високий рівень сформованості розумової культури	репродуктивний
5	Порівняйте їх досвід роботи і оберіть найпривабливіший для вас	репродуктивний
6	Визначте, що саме привернуло вашу увагу	евристичний
7	Проаналізуйте й оцініть власну навчальну діяльність	евристичний
8	У власній навчальній діяльності випробуйте вище визначені вами проблеми	евристичний
9	Окресліть шляхи вдосконалення застосованих прийомів і запропонуйте власні прийоми	творчий

Відомо, що формування у школярів розумових прийомів і дій не тільки розширює їх когнітивні можливості, але і впливає на мотиваційні і особові характеристики, призводячи до виникнення у них "потреби в раціоналізації свого мислення" [3]. Учні починають "відкривати" ті або інші прийоми мислення. Таким чином, при розв'язанні певного класу завдань формуються не тільки ті або інші прийоми розумової діяльності, але і відповідні їм потреби і установки до перетворення цих прийомів і навіть відкриття власних прийомів, тобто формуються мотиваційні характеристики особистості.

Навчально-творча діяльність учня, котрий надає їй особистого значення і проявляє самостійність, характеризується проявом суб'єктивного, світоглядного ставлення до вивчених фактів і способом їхнього пояснення, самостійним знаходженням проблем, парадоксів і протиріч, проявом творчої позиції в навчальному процесі. Старшокласник сам визначає ступінь своєї готовності до навчально-творчої діяльності, складання і розв'язання творчих завдань різних видів. На творчому рівні розвитку розумової культури учень продовжує вирішувати запропоновані завдання або починає сам шукати, складати і вирішувати завдання.

Не виникає сумнівів, що розв'язання творчого завдання вимагає прояву більшої самостійності, ніж рішення репродуктивного. З педагогічної точки зору недоцільно, щоб старшокласники залишали рішення на половині шляху, тому іноді вчитель змушений дати пряму або непряму оцінку результатів їхньої праці. Ці дії вчителя орієнтують дітей на продовження пошуку, але при цьому творчий процес вирішення завдання може втратити самостійність.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє зробити ряд висновків. Перетворення учня на суб'єкта діяльності, продуктивна діалогічна взаємодія у процесі групового розв'язання творчих завдань сприяє формуванню позитивної мотивації навчальної діяльності, розвиткові здатності і схильності до рефлексії, аналізу власного стану, переживання думок, критичності мислення, збільшенню ступня самостійності. Ступінь самостійності учня у подоланні певного навчального утруднення є якісним критерієм сформованості відповідного елементу розумової культури, що може бути використано педагогами у діагностичних цілях.

Аналіз результатів експерименту доводить, що реорганізація навчальної діяльності у навчально-творчу сприяє формуванню розумової культури школярів, підвищує ефективність педагогічного процесу. Дійовість експериментальної системи навчальної діяльності доведено через оцінку статистичної значущості отриманих змін. Контрольний експеримент показав стійку тенденцію прискореного формування розумової культури старшокласників експериментальних класів відносно незначущих змін у контрольних групах, чим

підтверджено робочу гіпотезу і дійовість моделі формування розумової культури.

Перспективи подальшого дослідження. Разом з тим наше дослідження не розкриває усіх аспектів формування розумової культури учнів. Потребують подальшого вивчення проблеми формування розумової культури в інших видах навчальної діяльності, формування розумової культури учнів молодшого і середнього шкільного віку та проблема підготовки майбутніх педагогів до організації навчально-творчої діяльності.

Література

1. Давыдов В. В. Теория развивающего обучения. М.: Интор, 1996 – 542 с.
2. Лозако Л. М. Формирование оценочных умений у подростков в обучении: Дисс... канд. пед. наук. – К., 1992. – 146 с.
3. Менчинская Н. А. Проблемы учения и умственного развития школьника: Избранные психол. труды. – М.: Педагогика, 1989. – 219 с.
4. Психологія розуміння учнями творчих задач / За ред. Коваленко А. Б. – К.: Знання, 1990. – 24 с.
5. Рубинштейн С. Л. О мышлении и путях его исследования. – М.: Изд-во АН СССР, 1958. – 147 с.